

**Nemzetközi Kapcsolatok
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Vincze Dalma
Regionális nemzetközi szervezetek demokrácia-támogatása
a Nyugat-Balkánon
című Ph.D. értekezéshez

Témavezető:

Dr. Juhász József CSc.
habilitált egyetemi docens, tanszékvezető

Budapest, 2014

Nemzetközi Tanulmányok Intézete

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Vincze Dalma
Regionális nemzetközi szervezetek demokrácia-támogatása
a Nyugat-Balkánon
című Ph.D. értekezéshez

Témavezető:

Dr. Juhász József CSc.
habilitált egyetemi docens, tanszékvezető

TARTALOMJEGYZÉK

1. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK ÉS A TÉMA INDOKLÁSA	4
2. FELHASZNÁLT MÓDSZEREK	5
3. AZ ÉRTEKEZÉS EREDMÉNYEI	7
3.1. A külső demokrácia-támogatás magyarázó elméletei	7
3.2. A nyugat-balkáni demokráciafejlődés különütassága	8
3.3. A nyugat-balkáni demokrácia-támogatás modellje	11
3.4. Kutatási hipotéziseink teljesülése	16
4. FŐBB HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE	20
5. A TÉMAKÖRREL KAPCSOLATOS SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE	25

1. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK ÉS A TÉMA INDOKLÁSA

A demokrácia-támogatás vagy terjesztés a jelenlegi külpolitikai diskurzus egyik sokat használt fogalma. A demokrácia-támogatás fontossága a Huntington által a demokratizálódás „harmadik hullámaként” aposztrofált időszak demokratizációs jelenségeivel kapcsolatban került a külpolitikai figyelem előterébe. A téma szakirodalma a latin-amerikai és kelet-közép-európai demokratizálódási folyamatok vizsgálata során teljeseedett ki. A jelenlegi külpolitikai diskurzusban azonban a 9/11 események utáni, elsősorban amerikai indíttatású demokrácia-terjesztési hullám kapcsán vált vizsgált és sokat vitatott fogalommá. A demokrácia „elterjeszthetősége”, „rákényszerítése” más nemzetállamokra, valamint ezzel összefüggésben a demokrácia univerzalizmusával kapcsolatos viták előtérbe kerülése azonban elsősorban az Európán kívüli térség országainak demokrácia-támogatásával kapcsolatban merül fel. A nemzetközi szervezetek nyugat-balkáni demokrácia-támogató tevékenységét e szempontból nem érte kritika.

Míg a demokrácia-támogatás a kelet-közép-európai államok esetében még főként a demokratikus átmenet segítése, a demokrácia visszafordíthatatlanságának biztosítása volt, a Nyugat-Balkán országai viszonylatában az államépítés feladatának támogatása is a nemzetközi közösségre hárult. A közép-kelet-európai államok esetében az 1989/90-es rendszerváltozások után a nemzetközi szervezetekhez való csatlakozás politikai kritériumait az adott államok viszonylag rövid idő alatt teljesítették. A nyugat-balkáni országok számára az államiság kiépítése és a demokrácia alapjainak megszilárdítása és fenntartása azonban máig feladatot jelent. Egy olyan régióban, ahol egy ország egy részében vagy egészében még mindig jelentős a nemzetközi jelenlét (Koszovó, Bosznia-Hercegovina), ahol az etnikai törésvonalak még mindig nagyon erősek (Macedónia, Bosznia-Hercegovina), a működő államiság megteremtése és fenntartása a nemzetközi közösség számára is új kihívást jelentett. A demokratikus normák támogatásának legfőbb eszköze a nemzetközi szervezetekhez való csatlakozás feltételeinek elvárt teljesítésén keresztül valósul meg, ez a legerősebb „demokratizálási húzóerő”.

Az értekezés központi kérdése, hogy a regionális nemzetközi szervezetek és a Nyugat-Balkán kapcsolataiban elsődleges fontosságú-e a demokrácia-támogatás szándéka. A regionális nemzetközi szervezetek közül az Európai Uniót (EU), az Észak-atlanti Szerződés Szervezetét (NATO), az Európa Tanácsot (ET) és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetet (EBESZ) vizsgáljuk. A disszertáció összehasonlító módszerrel elemzi, hogy a fenti nemzetközi szervezetek milyen eszközökkel támogatták és támogatják a demokratikus normák megszilárdulását és fennmaradását. Megkíséreljük átfogóan bemutatni a demokrácia-

támogatásra rendelkezésre álló eszközök használatának különbségeit, hasonlóságait, az egyes szervezetek demokrácia-támogatásának gyengeségeit, erősségeit és főbb dilemmáit.

Jelen disszertáció hozzá kíván járulni a nemzetközi politikaelmélet és a demokrácia-kutatásra fókuszáló politikatudomány további közeledéséhez azzal, hogy a nemzetközi szervezetek demokrácia-támogató tevékenységét egy konkrét régióra, a Nyugat-Balkánra vonatkoztatva vizsgálja. Reményeink szerint a vizsgált nemzetközi szervezetek száma (EU, NATO, EBESZ, ET) megfelelő alapot ad az összehasonlításhoz, ugyanakkor a vizsgálat regionális fókuszra kellően leszűkíti az elemzést, hogy mindkét tudományterület számára hasznosítható, új és újszerű megállapításokra jussunk.

2. FELHASZNÁLT MÓDSZEREK

A disszertáció a nemzetközi kapcsolatok tudományterületének megfelelően multidiszciplináris megközelítést alkalmaz, a nemzetközi politikaelmélet, demokratizációs tanulmányok, az összehasonlító politikatudomány és a tranzitológia határterületével foglalkozik.

A demokrácia-támogatásról szóló kutatás során elengedhetetlen volt a *politikatudomány*, főként annak demokráciakutatással foglalkozó részének alapos elemzése, fogalmi készletének (demokrácia, demokratizálódás) használata. A disszertáció által használt fogalmak konceptualizálása során törekedtünk a politológia által használt számtalan demokráciafogalom közül a kutatáshoz szükséges legpontosabb definíciót kiválasztani. A kutatás során rájöttünk arra, hogy a vizsgált nemzetközi szervezetek által használt demokráciafogalom és annak változása, fejlődése is külön figyelmet érdemel.

A nemzetközi szervezetek világpolitikai szerepének vizsgálata szükségessé tette a *nemzetközi politikaelméleti iskolák elméleteinek* felhasználását, valamint a politikatudomány és a nemzetközi politikaelmélet határterületének számító *szociál-konstruktivista elmélet* elemzését. A kutatás során a nemzetközi politikaelmélet idealista, realista és konstruktivista iskolája vonatkozó elméleteit is sorra vettük. Bár a disszertáció nem kívánt részletesen kitérni a nyugat-balkáni országok demokratikus fejlődésének történeti elemzésére, a térségben bekövetkezett változások kutatásához felhasználtuk a balkáni régióról szóló *történettudományi* munkákat. Mivel az elemzés a 2000 utáni időszakra fókuszál, ezért a balkáni régióról, a jugoszláv háborúkról szóló histogramiai elemzések háttérrel képeztek a kutatásnak. A felhasznált munkákból, a térség magyar kutatóinak munkái közül szeretném kiemelni Juhász József, Tóth Péter, Valki László írásait, a külföldi kutatók közül Tim Judah és Misha Glenny monográfiáit.

A nyugat-balkáni országok és a nemzetközi szervezetek kapcsolatának elemzéséhez felhasználtuk a demokratikus átmenetekkel foglalkozó *tranzitológiai kutatásokat*. Mivel a

nemzetközi szervezetek demokráciatámogató tevékenysége és eszköze kialakulását, finomhangolását, valamint a „demokráciakutatás nagy korszakát a nemzetközi politikatudományban a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján a kelet- és közép- és kelet-európai országok demokratizálása hozta el” (Ágh [2012] p. 55.) a kelet-közép-európai államok demokratikus átalakulásának és euro-atlanti integrációjának tapasztalatait is felhasználtuk a kutatás során. A demokrácia-támogatás szempontjából az Európai Unió tevékenysége a legátfogóbb, így a már eleve multidiszciplináris megközelítést alkalmazó bővítési politikák, *európai integrációs tanulmányok* is elemzésünk részét képezték. A külső demokrácia-támogatás sorra vett elméleti modelljei során külön kitérünk a demokrácia-támogatás integrációs modelljére.

A fent említett, szerteágazó szakirodalom kritikai elemzésén túl a disszertáció támaszkodik a vizsgált *nemzetközi szervezetek saját dokumentumainak* analizálására. Ez elsősorban a nyugat-balkáni térség és az adott nemzetközi szervezet viszonyát szabályzó dokumentumok (bővítési tanulmányok, európai uniós szerződések és megállapodások, NATO kommunikék, partnerségi dokumentumok, ET állásfoglalások, jelentések, ajánlások, EBESZ közlemények és dokumentumok, stb.) elemzését jelenti. Másodsorban pedig a nemzetközi szervezetek általános demokratizálódást támogató tevékenységével kapcsolatos dokumentumok vizsgálatát öleli fel.

A disszertáció további forrásaként határozható meg a magyar Külügyminisztérium munkatársaként szerzett *személyes tapasztalat*, amelynek kiemelt időszakát képezi a brüsszeli Magyar Állandó NATO Képviselőn eltöltött négy éves munka során szerzett információk, benyomások. Úgy vélem, hogy a disszertáció hozzáadott értékét képezi, hogy a téma gyakorlati megvalósulása, „színpad mögötti” oldalának ismerete is beépült a kutatásba, mintegy elősegítve az elmélet és a gyakorlat közötti átjárhatóságot.

Az elemzés *komparatív megközelítést* alkalmaz, amikor a nemzetközi szervezetek demokrácia-támogató tevékenységét elemzi. A disszertáció terjedelmi korlátaira tekintettel a történeti, integrációtörténeti események közül csak a kutatás szempontjából releváns epizódokat emeljük ki. A kutatás az 1990-es évek végétől vizsgálja a nyugat-balkáni térség és a nemzetközi szervezetek viszonyait, az anyaggyűjtés 2014 első felében zárult le.

A disszertáció *regionális megközelítéssel* elemzi a Nyugat-Balkán és a nemzetközi szervezetek viszonyát. A vizsgálat során azonban számos esetben kitértünk az egyes országok és a nemzetközi szervezetek viszonyában történt fontosabb eseményekre, így árnyalva a regionális megközelítés esetlegesen általánosító tendenciáit.

A kutatás szempontjából a demokrácia, demokratizálódás, európaizáció, demokrácia-támogatás, nemzetközi szervezet és a Nyugat-Balkán fogalmakat kellett operacionalizálnunk. Mivel a

nemzetközi szervezetek által vallott demokráciafogalom is folyamatos változáson ment keresztül, így az objektív elemzéshez viszonyítási pontként szükségesnek találtunk egy referencia-definíciót találni. Referenciának a *demokrácia* Schumpeter-féle „minimalista” demokrácia-definíciót választottuk. A politikatudomány fogalmi készletét a demokratizáció fogalmának operacionalizálásához is felhasználtuk. Demokratizáció alatt a Leonardo Morlino által megalkotott fogalmat használjuk, amely szerint a *demokratizálódás* a nem-demokratikus politikai rezsimből a demokratikus rezsimbe való átmenetet, valamint az ezt követő folyamatokat – megszilárdítás, konszolidáció, krízis vagy a demokrácia minőségének javulása – jelenti. (Morlino [2012])

Disszertációnkban *demokrácia-támogatás* alatt a nemzetközi szervezetek azon tevékenységét értjük, amelynek célja harmadik országokban segíteni a demokratikus átalakulást, illetve a demokrácia megszilárdulását és fenntarthatóságát. A kérdésről szóló szakirodalom általában külső demokrácia-támogatásként aposztrofálja a fent leírt tevékenységet. Ennek fő oka, hogy hangsúlyozza a demokratizálódás „hazai” szinten túlmutató, külső aktor általi jellegét. Ezt a jelzőt mi is fontosnak tartjuk hangsúlyozni, mivel a demokratizáció folyamatában elsődleges fontosságúnak tartjuk a belső tényezők szerepét. A demokrácia-terjesztés és hasonló értelmű rokon fogalmak közül dolgozatunkban a demokrácia-támogatást használjuk, mivel a demokrácia-export és demokrácia-terjesztés véleményünk szerint jobban átpolitizált fogalmak.

3. AZ ÉRTEKEZÉS EREDMÉNYEI

3.1. A külső demokrácia-támogatás magyarázó elméletei

A demokrácia-támogatás, mint külpolitikai cél elméleti háttérének megértése és a demokratizációs folyamatok kutatási tapasztalatainak és eredményeinek a nemzetközi kapcsolatokban és külpolitikai stratégiai elméletekben való megjelenésének magyarázó elméletei kevésbé kutatott része a nemzetközi politikaelméletnek és a külpolitika-elemzéseknek. Hazel Smith szerint „nemzetközi demokratizációs teória – mint a demokrácia, demokratizáció és a nemzetközi rendszer kölcsönhatásait és kapcsolatát magyarázó és megértő elmélet – nem létezik”. (Smith [2000] p. 1.)

A nemzetközi rendszer és a demokratizáció fent kritizált magyarázó elméletének „hiánya” ellenére azonban nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a demokrácia, a demokratikus államok kutatása – főként mint az állam biztonságát szavatoló eszköz – mindig is a központi helyet foglalt el a nemzetközi politikaelméletben. A nemzetközi politikaelmélet idealista vagy más néven „wilsoni liberalista” gondolkodói – akik a tudományterületet annak megszületése utáni első húsz évben uralták – nagy jelentőséget tulajdonítottak a demokráciának, mivel ebben látták az

ellenséges, „háborúzni akaró” vezetők elleni biztosítékot. (Flockhart [2005] p. 7.) E gondolat gyakorlati megvalósulásai voltak az első világháború utáni békeszerződések, valamint Wilson elnök ún. 14 pontja. Sajnálatos módon a wilsoni javaslatok gyakorlatba való átültetése meglehetősen nehézkesen ment, így a wilsoni gondolatok – a nemzetközi politikaelmélet realista iskolájának előtérbe kerülésével párhuzamosan – egy időre háttérbe szorultak. Míg nem Michael Doyle „Kant, liberális demokrácia és külügyek” című, 1983-ban publikált, két cikkből álló értekezésének nyomán újra a nemzetközi politikaelméleti gondolkodás középpontjába került Kant „Az örök békéről” című művében megfogalmazott gondolata, amely az ún. „demokratikus béke” koncepciójához kapcsolódó kutatások proliferációját hozta. Kant újrafelfedezésével egy időben a nemzetközi politikaelmélet szintén újra felfedezte Karl W. Deutsch „biztonsági közösség” koncepcióját. E két koncepció és külpolitikai stratégiákra vonatkozó hatásainak alaposabb körüljárása vezethet el minket a demokrácia-támogatás nemzetközi kapcsolatok elméletében elfoglalt helyének megértéséhez. A biztonsági közösségek elmélete, annak Adler és Barnett általi „felújítása” a nemzetközi kapcsolatok konstruktivista elméletéhez köthető, a nemzetközi béke és biztonság megteremtésének mikéntjére kínál egy realizmuson és liberalizmuson túlmutató alternatívát. Szintén a nemzetközi politikaelmélet konstruktivista fordulatához köthető a normák szerepének felértékelődése, amely megalapozta a nemzetközi szereplők, főként az Európai Unió normatív hatalmával foglalkozó kutatásokat.

A normatív hatalomra vonatkozó elméletek főként az Európai Unió nemzetközi szerepéről folyó vitával kapcsolatosak és az egyik központi kérdésük, hogy milyen hatalomként definiálhatjuk ezt a *sui generis* európai entitást. A harmadik országokkal fenntartott kapcsolatok jellegét tanulmányozva rengeteg tanulmány és elemzés készült arról, hogy az Unió ún. civil (François Duchêne), illetve normatív hatalom (Ian Manners), tehát külpolitikai céljait nem „kemény” eszközökkel, hanem „puha” hatalmával (Joseph Nye) éri el.

A normatív hatalom fogalmát Ian Manners vezette be, továbbfejlesztve a civil hatalom François Duchêne által megfogalmazott definícióját. Az Európai Unió normatív hatalma történelmi sajátosságokból, hibrid politikai szerkezetéből és az EU politikai és jogi felépítéséből adódik. Az Európai Unió normatív különbsége képes a nemzetközi rendszerben a „normálisról” alkotott felfogást befolyásolni, ebben rejlik különbsége.

3.2. A nyugat-balkáni demokráciafejlődés különütassága

Az 1989-90-es évek fordulójának közép-kelet-európai, balkáni (jelen esetben a földrajzi értelemben vett Balkán-félszigetre gondolunk) nagy demokratizálódási hulláma már annyiban eltért a korábbi demokratizálódási folyamatoktól, hogy ezeknek az országoknak a liberális-demokrata politikai rendszerre való átmenettel párhuzamosan kellett a piacgazdaságra való

átmenetet is véghezvinni. Ez felvetette az ún. szinkronitás problémáját. (Ramet [2010] pp. 12-13.) A balkáni demokráciafejlődés közép-kelet-európai fejlődési mintától eltérő alakulása azonban már a 90-es évek kezdetén látható volt. A térség demokratizálódásával foglalkozó szakirodalom szerzői több olyan tényezőt kiemelnek, amelyek hozzájárultak ehhez a különbözőséghez. Ezt főként a történelmi hagyományok és örökségek, a demokráciát alakító szereplők különbözőségében, valamint az átalakulás forgatókönyvében ragadták meg.

A közép-kelet-európai és balkáni rendszerváltást összehasonlítva látható, hogy a két térség esetében különbség mutatkozik, mind a rendszerváltás lezajlásának folyamatában, mind annak megítélésében. A Nyugat-Balkánon – a többpártrendszer kialakulásától eltekintve – a rendszerváltás csak megkésve, az új államstruktúra létrejötte után ment végbe, és csak ezt követően került napirendre az új gazdasági, szociális stb. viszonyok kialakítása és konszolidálása. Ez a folyamat szinte be sem fejeződhetett a 2008-as pénzügyi válságig. A rendszerváltozás megítélését tekintve mindkét térségben van egy nagyfokú kiábrándultság, azonban ez ma a Nyugat-Balkánon nem annyira a Közép-Kelet-Európára jellemző jobboldali-populista retorikában, hanem inkább a baloldali radikalizmus formájában jelenik meg.

A nyugat-balkáni térség demokratizálódása sajátosságainak elemzése során több esetben egy ún. poszt-jugoszláv fejlődési útra hivatkozunk. Elemzésünk azonban nem vonatkozik Szlovénia demokratikus fejlődésének értékelésére, mivel az ország gyorsan a jól teljesítő közép-európai és balti országok csoportjához csatlakozott (Dolenec [2013] p. 34.), és ezáltal levált a politikai értelemben vett Nyugat-Balkánról. A vizsgált nyugat-balkáni térségben Albánia nemzet- és államfejlődése más utat járt be a poszt-jugoszláv tér államfejlődésétől, azonban a demokráciafejlődés sajátosságai – a délszláv válság háborús eseményeinek közvetlen következményeit leszámítva – rá is nagymértékben megfelelnek. A különutas demokráciafejlődés jellemzői:

(1) A balkáni országokban a demokrácia történelmi hagyományai nem olyan erősek, mint Közép-Európában, amely országok így megkésve, a kilencvenes évek elején kezdték a demokratizálódást. (Ágh [1999] pp. 269-270.) Valójában azonban inkább a jogállamiság és alkotmányosság hagyományai a gyengék.

(2) Az átalakulás mikéntjét meghatározta a történelmi emlékezet, az „Európától” való történelmi távolság, tehát az, hogy az európai demokráciaeszme beleivódott-e és hogyan a történelmi emlékezetbe. (Ramet [2010] pp. 14-17.)

(3) A közép-európai országokban kialakult a népesség egyfajta aktív ellenállása az állami szocializmussal szemben, és így – az ellenzéki pártokon keresztül – ők voltak a fő kezdeményezői

a rendszert megbuktató kezdeményezéseknek. A balkáni országokban viszont a szervezetlen népesség csak reagált az irányító elit manipulációira. (Ágh [1999] pp. 269-270.)

(4) A Balkánon a politikai és gazdasági rezsinváltás – a közép-európaival ellentétben – véres konfliktusok közepette zajlott, ráadásul mélysége is elmaradt a szomszéd régióétól. (Ágh [1999] pp. 269-270.)

(5) A háború körülménye a demokratikus intézményépítés sebességét és milyenségét is meghatározta. A Nyugat-Balkánon egyfajta megkésett intézményépítés figyelhető meg. A délszláv válság alatt általában egy erős ember ragadta magához a hatalmat, szívességek és személyes kapcsolatok rendszere, a klán-rendszer biztosította a hatalomhoz való hozzáférést. (Ramet [2010] p. 27.)

(6) A közép-európaival ellentétben, a balkáni országokban az elítváltás is nagyon lassan ment végbe. (Ágh [1998] pp. 526-529.)

(7) A politikai rendszer hagyományainak eltérősége is szembetűnő. A balkáni országok erős prezidenciális hagyományokkal és gyenge pártokkal rendelkeztek, míg a közép-európai országokban a parlamentarizmus és erős pártok voltak jellemzőek. Ez a gyenge demokrácia irányába hatott. (Ágh [1998] pp. 526-529.)

(8) A nemzetállami fejlődés problémái is hozzájárultak a térség különütasságához. A nyugat-balkáni országoknak a poszt-szocialista időszakban kellett kivívniuk a nemzetállamiságot.

(9) A kisebbségek jelenléte, az etnikai heterogenitás egy olyan társadalmi adottság, amely hozzájárul az etnikai törésvonalak kialakulásához, valamint a térségben jellemző jelenségként a nacionalizmus politikai célok érdekében történő felhasználáshoz. (Boduszyńskit idézi Elbasani [2013] p. 11.)

(10) A délszláv társadalmak egy részében mind a mai napig politikai relevanciával bírnak a klán-, törzsi- és nagycsalád-rendszer maradványai. Emellett politikai szinten is érezhetőek a társadalom általános szociális helyzetéből fakadó alávetettségi viszonyok. (Ruggeri Laderchi és Savastano [2013] pp. 1-13.)

(11) A balkáni demokráciafejlődés lehetőségeit és némely esetben irányát is meghatározza a térség gazdasági elmaradottsága és ennek okai.

(12) A balkáni országok különütas demokratikus fejlődésének talán a legjelentősebb dimenziója a gyenge államiság, valamint a nemzet-, állam- és demokráciaépítés összefüggései.

A balkáni országok esetében a reformista elit általános gyengeséget, a demokratikus hagyományok problémáit, a hosszú múltra visszavezethető patrimonális szellemiségű állam-társadalom viszonyt, a társadalmi és gazdasági fejlődés gyengeségeit és az erőszakos

körülmények között zajlott rezsimváltást a „múlt örökségének” tekintik. (Diamandouros és Larrabee [2000] pp. 29-33.)

3.3. A nyugat-balkáni demokrácia-támogatás modellje

Az Európai Unió tagsági kritériumait meghatározó 1993-as koppenhágai Európai Tanács ülésén a tagállamok elsőként a demokrácia követelményét említették a tagság feltételeinek sorában. A NATO Alapító Okirata, illetve az azt követő bővítéssel foglalkozó dokumentumok, mint az 1995-ben készült Bővítési Tanulmány is a demokrácia fontosságát emelik ki az Észak-atlanti Szerződés Szervezetében tagságra törekvők számára. Nincs ez másképp az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet és az Európa Tanács esetében sem. Az, hogy a fenti regionális nemzetközi szervezetek tagállamai a demokráciának ilyen nagy fontosságot tulajdonítanak, mutatja, hogy azt az európai és euro-atlanti identitás sarokkövének tartják.

A nemzetközi szervezetek bővítési politikájukban általában számon kérik a tagjelöltektől és a tagságra törekvő országoktól, hogy feleljenek meg a demokrácia követelményeinek. Bár a bővítési politikán keresztül megvalósuló feltételelenség hatásossága és így „használhatósága” mind a négy vizsgált nemzetközi szervezet esetében különböző, a demokrácia-támogatás mégis a nemzetközi szervezetek bővítési politikájának egyik természetes következménye és követelménye. Az EU, NATO, EBESZ és ET ugyanakkor nemcsak a bővítési politika eszközeivel támogatja a demokráciát a nyugat-balkáni országokban.

Mind a négy nemzetközi szervezet fizikailag is jelen van a Nyugat-Balkánon. A fizikai jelenlét jellegétől függően a kormányzat és a civil társadalom politikai és pénzügyi támogatásán keresztül közvetlenül hozzájárulnak az adott ország stabilitásához, közvetlenül támogatják és ösztönzik a demokrácia-építést. Magen és Morlino definícióját¹ alapul véve azonban a demokratikus kontroll mint demokrácia-támogatási mechanizmus – tehát amikor a demokrácia-építés a nemzetközi szervezet közvetlen beavatkozásával valósul meg – csak a NATO és az EU esetében érvényesül.

A vizsgált regionális nemzetközi szervezetek közül kétségtelenül az **Európai Unió** nyugat-balkáni demokrácia-támogató tevékenysége a legjelentősebb, mivel az Unió a bővítési folyamaton keresztüli befolyása a vizsgált országok jogrendszerére, politikai, gazdasági és társadalmi berendezkedésére is kiterjed. Demokrácia-támogatásának fő magyarázó elmélete a normatív hatalom koncepciója. Az EU által támogatott demokrácia túlmutat a demokrácia ún. minimalista felfogásán, mivel a bővítési politika egyre keményedő feltételrendszerén keresztül

¹ Magen és Morlino négy hatásmechanizmust azonosítottak a demokrácia-támogatásban: a demokratikus kontrollt, a feltételelenséget/kondicionalitást, demokratikus szocializációt és a demokratikus példamutatást. (Magen és Morlino [2009] pp. 29-39.)

már a jó kormányzás normái, az emberi jogok tisztelete, a jogállamiság is alapkövetelménynek számítanak. Demokrácia-támogatásának leghatékonyabb és legmarkánsabb mechanizmusa – Magen és Morlino felsorolását alapul véve – a példamutatás és a feltételeesség. Ezek mellett a feltételek számonkérésének ellenőrzése, a monitoring is fontos eszköz az Unió kezében arra, hogy a nyugat-balkáni országokat az általa kívánt irányba terelje.

Az Unió nyugat-balkáni demokrácia-támogató tevékenysége alapvetően a fejlesztési szemléletet tükrözi; a demokrácia pusztán politikai ismérvein túl a szociális és gazdasági szempontokat is figyelembe veszi. A demokratizálódást lassú, fokozatos folyamatnak tartja, így a demokratizálódás közvetett, gazdasági és társadalmi fejlődésen keresztül megvalósuló támogatása válik a demokrácia-támogatás fő eszközévé. Természetesen a demokrácia-támogatás politikai motivációi is jelentősek.

A Nyugat-Balkán országaival fenntartott kapcsolatokban a tagság ígérete a demokrácia-támogatást elsődleges fontosságúvá tette. Sajnálatos módon azonban ezt az elkötelezettséget egyre inkább háttérbe szorítja a nemzeti érdekek begyűrűzése a bővítési folyamatba, amely leginkább az ún. bővítési fáradtságban ölt testet. (Hillion [2010]) A demokrácia-támogatás sikerességéhez ezért a helyi politikai elit és a közvélemény szemében elengedhetetlen az EU vonzerejének fenntartása. Ehhez számos tényezőre szükség van; például az EU oldja meg belső problémáit, váljon elérhetővé, az EU mint szervezet és annak tagállamai legyenek gazdaságilag is markánsan jelen a nyugat-balkáni országokban, a bővítési folyamat maradjon hiteles és a csatlakozás elérhető.

A **NATO** a katonai fellépésén túl a partnerségi és bővítési politika eszközeivel támogatta és támogatja a nyugat-balkáni országok demokratikus reformjait. A Szövetségnek ez a fajta szerepvállalása egyre markánsabbá vált azzal párhuzamosan, ahogy a hidegháború végével előtérbe került a NATO demokratikus identitása. A régióról való szövetségi gondolkodásban máig a térség stabilitása, tehát a biztonság megteremtése az elsődleges. A nyugat-balkáni országok demokratikus átalakulásának támogatása így a biztonságot szavatoló eszközök sorába illeszkedik. A NATO demokrácia-támogatásának egyik fő magyarázó elmélete lehet a Doyle-féle demokratikus béke koncepciója, valamint a (demokratikus) biztonsági közösség koncepciója.

A NATO demokrácia-támogatása ugyanakkor inkább a demokrácia minimalista definíciója alapján értelmezhető, mivel demokrácia-támogató tevékenysége szűkebb területre terjed ki, a katonai és védelmi területekkel (pl.: civil kontroll) összefüggésben a legmarkánsabbak az általa megfogalmazott követelmények. A nyugat-balkáni országokkal fenntartott kapcsolatokban a bővítési és partnerségi politikában az adagolt feltételeesség és a praktikus együttműködés kombinációjával még a NATO-integrációval szemben szkeptikus partner, Szerbia esetében is

sikerült hozzájárulni a demokratikus normák erősödéséhez. A NATO a bővítési politikáján keresztül erősíti a demokráciát, hozzájárul a demokrácia fennmaradásához és konszolidációjához, ami a törekeny és fiatal nyugat-balkáni demokráciák esetében rendkívül fontos (Waterman [2002] p. 26.) A NATO bővítési politikán keresztüli demokrácia-ösztönző szerepét sokan kritizálják, mivel a Szövetség korábbi történelme során egyes tagjainak (Portugália, Görögország és Törökország) demokratikusággá megkérdőjelezhető volt. (Reiter [2001]) Véleményem szerint a hidegháború előtti történelmi példák felvonultatása nem releváns a Szövetség mai, illetve elmúlt 20 évben végzett demokrácia-támogató tevékenységének megítéléséhez.

A NATO nyugat-balkáni demokrácia-támogató tevékenységének legfontosabb mechanizmusai a demokratikus kontroll (fizikai jelenlétén és misszióin keresztül), példamutatás és feltételeesség (bővítési és partnerségi programjaiban), de – mivel a feltételeesség nem olyan kiforrott és egyértelmű, mint például az Európai Unió esetében – a demokratikus szocializáció, tehát a nyugat-balkáni országok politikai, katonai és civil vezetőivel közös programokon keresztül megvalósított demokratizáló hatás is jelentős. Ugyanakkor a NATO – természeténél fogva – a védelmi és katonai szektorban, szűk értelemben a biztonsági szektor reformjában tud és képes kiemelkedő szerepet játszani. Az pedig demokrácia-támogató tevékenységének kétség kívül gyengesége, hogy a Szövetséghez való csatlakozásnak nincs egyértelműen megfogalmazott kritériumlistája, ami tág teret ad a NATO-tagállamok vezetői politikai döntésének. Ez a térség kormányai számára bizonytalanná teszi a csatlakozási folyamat kimenetelét és időbeliségét.

Az **EBESZ** esetében a demokrácia-támogatás legmarkánsabb magyarázó elmélete az Adler és Barnett által felújított biztonsági közösség koncepciója. A biztonság átfogó értelmezését tükrözi a szervezet szubsztantív demokráciafogalma, mivel a szervezetet alapító Helsinki Záróokmány és az azt követő politikai nyilatkozatok a modern demokráciákkal szemben felállított követelmények minden elemét megfogalmazzák; megjelenik bennük a jó kormányzás normája, a szociális és emberi jogok széles skálája, a médiaszabadság, civil-katonai kapcsolatok. Gyakorlati működése során a Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Irodáján keresztül az EBESZ ugyanakkor kiemelkedő szerepet tölt be a nyugat-balkáni országok választási rendszereinek támogatásában. Ez a demokrácia ún. minimalista felfogását erősíti az EBESZ és a Nyugat-Balkán kapcsolataiban.

A többi vizsgált nemzetközi szervezettel ellentétben a szervezethez csatlakozáskor nem kell számolni a csatlakozási folyamatban a feltételeességgel, ezért a bővítési politika nem tud a demokrácia-támogatás fő megnyilvánulási formája lenni. A nyugat-balkáni országok esetében azonban az EBESZ fontos „kapuőr” funkcióit is ellát, mivel más nemzetközi szervezetek a hozzájuk való csatlakozási folyamat során vagy a partnerségi kapcsolatok szorosabbra fűzése

esetén támaszkodnak az EBESZ véleményére. Demokrácia-támogató tevékenységének legfontosabb mechanizmusa a belső szocializáció, mivel már mint tagállamaiként támogatja a nyugat-balkáni országok demokráciáinak fenntartását, fejlődését. A szervezetben az emberi jogi területen kialakult ellenőrzési mechanizmusok is fontos szerepet játszanak a demokrácia-támogatásban, azonban a jogi hiátusokból fakadóan a számonkérhetőség hiánya jelentősen korlátozza ennek sikerességét.

Az **Európa Tanács** nyugat-balkáni demokrácia-támogatásának motivációja talán a leginkább egyértelmű, mivel a szervezet egészének létezése a demokratikus normák védelmére épül. A nemzetközi kapcsolatok elmélete ezért nem foglalkozik az ET demokrácia-támogatásának motivációival, azonban ha a disszertációban számba vett elméleteket vizsgáljuk, akkor a normatív hatalom koncepciója magyarázhatja leginkább a szervezet demokrácia-támogató tevékenységét. Az ET-ben kidolgozott nemzetközi egyezmények és megállapodások nyomán kialakult *acquis* által felvázolt és az ET által használt demokrácia-fogalom rendkívül sokrétű, túlmegegy a demokrácia Schumpeter-féle minimalista felfogásán. A szervezet egyik sajátossága a helyi demokráciák támogatása, tehát az önkormányzati szintű demokrácia-ösztönzés.

Az Európa Tanács demokrácia-támogatásának fő eszközei az ET nemzetközi egyezményei és megállapodásai nyomán működő ellenőrzési mechanizmusok, valamint a bővítési politikában megnyilvánuló feltételeesség. Mindezeket túl a már tagállamok számára a belső szocializáció, valamint a példamutatás mechanizmusai is működnek az Európa Tanácsban a nyugat-balkáni országok jogállamiságának, emberi jogi helyzetének és általában a demokratikus normák érvényesülésének támogatásakor. A Velencei Bizottságon keresztüli tanácsadással az ET figyelemre méltó szerepet játszott a térség alkotmányainak kidolgozásában.

Koszovó kivételével a Nyugat-Balkán minden állama ma már az ET-tagja, így részesei a szervezet normaalkotó tevékenységének és vonatkoznak rájuk az ET sokrétű ellenőrző mechanizmusai. Az emberi jogok védelme szempontjából kiemelendő az ET keretében kidolgozott és minden csatlakozni kívánó ország által ratifikálandó Emberi Jogok Európai Egyezménye, amely az Emberi Jogok Európai Bíróságának felállításával és az egyéni panaszjog intézményének bevezetésével egyedülálló módon járul hozzá az emberi jogok érvényesüléséhez. Ugyanakkor az ET demokrácia-támogatását gyengíti, hogy a széles körű ellenőrzési mechanizmusok ellenére a szervezet szankciós eszköztára korlátozott.

Kutatási eredményeink komparatív bemutatására a következő táblázat segítségével törekszünk. A táblázat összegzi a vizsgált regionális nemzetközi szervezetek nyugat-balkáni demokrácia-támogatásának mechanizmusait és ezáltal bemutatja a nyugat-balkáni külső demokrácia-támogatás általunk felállított modelljét.

A nyugat-balkáni külső demokrácia-támogatás modellje

A demokrácia-támogatás	EU	NATO	EBESZ	ET
fő magyarázó elmélete	normatív/civil hatalom	demokratikus béke, (demokratikus) biztonsági közösség	biztonsági közösség	normatív hatalom
logikája	stratégiai, fejlesztési, idealizmus	stratégiai érdek és idealizmus	idealizmus és pragmatizmus	idealizmus
prioritás a kapcsolatokban	igen, a tagsági perspektíva óta folyamatosan	nem, biztonsági szempontok mellett másodlagos	igen	igen
megközelítése	fejlesztési	politikai	politikai	fejlesztési
demokrácia-fogalma	szubsztantív	minimalista	szubsztantív, de erős fókusz a minimalista elemeken	szubsztantív
fő mechanizmusai	feltételelesség, példamutatás, demokratikus kontroll	demokratikus kontroll, feltételelesség, szocializáció, példamutatás	szocializáció, mások számára kapuőr	szocializáció, feltételelesség, példamutatás
fő eszközei	bővítési és társulási politika, polgári és katonai missziók, pénzügyi támogatás	partnerségi és bővítési politika, katonai missziók, pénzügyi támogatás	monitoring, missziók, pénzügyi támogatás	bővítés, monitoring és tanácsadás, pénzügyi támogatás
fő kiterjedése	holisztikus	katonai és védelmi terület	választások, jogállamiság, emberi jogok	jogállamiság, emberi jogok, helyi demokráciák
fő korlátai	bővítési fáradtság, nemzeti érdekek begyűrzése	feltételelesség bizonytalan, csak egyes területeken hatásos	jogi alap hiánya, feltételelesség hiánya	szankciók hiánya

A kutatás során a **demokrácia-támogatás számos dilemmájával** szembesültünk. Bár már a kutatás elején leszögeztük, hogy nem célunk értékítéletet mondani a demokrácia-támogatásról, azonban annak gyakorlati ellentmondásaival sokszor találkoztunk. A vizsgált nemzetközi szervezetek nyugat-balkáni demokrácia-támogató tevékenysége számos kihívással küzd, amelyeket a következő kérdésekkel lehet leginkább körvonalazni. Hogyan lehet vonzó egy nemzetközi szervezet, amely maga is számos problémával küzd (pénzügyi válság stb.), és talán a demokrácia-deficitet exportálja? Hogyan lehet fenntartani a bővítés és csatlakozás vonzerejét, miközben a nyugat-balkáni térség iránti nemzetközi elkötelezettséget folyton bizonyítani kell, s azt sokszor háttérbe szorítják egyéb sürgető feladatok? Hogyan maradhat hiteles egy olyan demokrácia-támogató bővítési politika, amely mögött egyre kevésbé áll a nemzetközi szervezet tagállamainak közvéleménye és amelyet korlátozott forrásokból kell magvalósítani? Hogyan maradjon elkötelezett az a nyugat-balkáni politikai vezető, aki számára az euro-atlanti integráció végső céljai még középtávon sem elérhetőek?

3.4. Kutatási hipotéziseink teljesülése

Kutatási eredményeink alapján első hipotézisünk részben bizonyult igaznak.

A regionális nemzetközi szervezetek nyugat-balkáni térséggel fenntartott kapcsolataiban – a biztonság biztosításának újszerű értelmezéseként – elsődleges fontosságúvá vált a térség országai demokratikus átalakulásának és a demokrácia fenntarthatóságának támogatása, tehát a demokrácia-támogatás.

A vizsgált regionális nemzetközi szervezetek és a Nyugat-Balkán országainak kapcsolatai hosszú fejlődésen mentek keresztül. A délszláv válság – a hidegháború utáni nemzetközi rendszerben bekövetkezett egyéb változásokkal együtt – rámutatott a nemzetközi szervezetek közvetlen válságkezelési képességeinek hiányosságaira, amelyek mind a négy nemzetközi szervezetekben belső változásokat generáltak. Az Európai Unió katonai és civil válságkezelési képességeit erősítette, a NATO belső egysége megteremtésén dolgozott, az EBESZ a konfliktuskezelés nem katonai eszközeit fejlesztette, az ET pedig a más nemzetközi szervezetekkel kialakított együttműködését fűzte szorosabbra annak érdekében, hogy részt tudjon venni a válságok kezelésében. Ezek a változások aztán visszahatottak a délszláv válságot lassan maga mögött hagyó térség és az adott nemzetközi szervezet viszonyára.

A nemzetközi rendszer egyéb változásai is hatással voltak az euro-atlanti nemzetközi közösség és a Nyugat-Balkán kapcsolatainak alakulására. A közép-kelet-európai országok rendszerváltozásával és általában a demokratizáció ún. harmadik hullámával a demokrácia-támogatás, mint külpolitikai cél és stratégia egyre inkább a külpolitikai diskurzus homlokterébe került. Ezt a folyamatot csak erősítette az 9/11 utáni amerikai külpolitikai retorika is, amely a

„gonosz” elleni harcot a demokrácia exportjában és terjesztésében látta. A nemzetközi rendszer e párhuzamos folyamatai a biztonság fogalmának átalakulását, annak bővülését hozták, valamint az értékalapú demokrácia-támogatás előtérbe kerülésével jártak, amely hatást gyakorolt a Nyugat-Balkánnal fenntartott kapcsolatokra.

A páneurópai eszme jegyében az EBESZ és az Európa Tanács viszonylag hamar tagjai sorába fogadta a Nyugat-Balkán államait, az Európai Unió és a NATO azonban egy egyre szigorodó feltételeken alapuló partnerségi, majd bővítési politikán keresztül alakította ki kapcsolatait a térséggel. A tagsági perspektíva ígéretével az EU egy részletekbe menő, a demokratikus jogállamiság társadalmi, politikai és gazdasági követelményeire kiterjedő demokratizációs menetrendet kívánt meg a térség államaitól, amelyek mindegyike az Unió tagja kíván(t) lenni.

A vizsgált nemzetközi szervezetek és a Nyugat-Balkán kapcsolataiban tagként, tagjelöltként vagy partnerként előtérbe került a demokrácia-támogatás célja, amelyet sokrétű (politikai, gazdasági, katonai, civil stb.) fellépéssel és együttműködési programok sokaságával valósítanak meg. A demokrácia-támogatás nyugat-balkáni sajátossága ugyanakkor, hogy a vizsgált nemzetközi szervezeteknek markánsan részt kell(ett) vállalniuk a térség országainak államépítési folyamataiban is.

Bár a demokrácia-támogatás minden nemzetközi szervezet nyugat-balkáni országokkal fenntartott kapcsolatainak deklarált célja, a NATO esetében ezt a célt a biztonsági megfontolások felülírhatják. De ezt nem is vethetjük a Szövetség szemére, hiszen sajátos profilú nemzetközi szervezetként létezésének indoka a tagállamok biztonságának garantálása. Emellett azonban ki kell emelnünk, hogy a NATO rendkívül sokat tett és tesz a térség demokratikus fejlődéséért, stabilitásáért. Tevékenysége kiemelkedő a védelmi és biztonsági szektor reformjában, ahol technokrata hozzáállásával számos esetben mélyrehatóbb és sikeres változásokat tud véghezvinni, mint például az Európai Unió.

Második hipotézisünk igaznak bizonyult.

A demokrácia-támogatás eszközei mindegyik vizsgált nemzetközi szervezet esetében lényegében ugyanazok.

A demokrácia-támogatás szakirodalmának áttekintése során láthattuk, hogy a demokrácia-ösztönzés hatásmechanizmusait sokféle módon lehet csoportosítani és osztályozni. Magen és Morlino tipológia alapján azonosított hatásmechanizmusok (demokratikus kontroll, feltételesség, demokratikus szocializáció, demokratikus példamutatás) mindegyik vizsgált nemzetközi szervezet esetében működnek, azonban használatuk gyakorisága szervezetenként különböző. Mindegyik szervezet esetében működik a demokratikus példamutatás mechanizmusa. A kondicionalitás azoknak a regionális nemzetközi szervezetek esetében működik, ahol a taggá válás feltételekhez kötött, így az EU, NATO és ET esetében. Ez a

hatásmechanizmus az EBESZ vonatkozásában nem számottevő. A demokratikus kontroll (katonai beavatkozás, civil igazgatás, főképviseleői rendszer) a katonai és civil missziós képességeket felvonultató szervezetek esetében működött a Nyugat-Balkánon, tehát az EU és a NATO esetében, viszont a többi nemzetközi szervezet ezzel nem tudott élni. A demokratikus szocializáció abban az esetben játszik jelentős szerepet, ha az érintett nyugat-balkáni ország már vagy az adott szervezet tagja, vagy pedig erős és szoros partnerségi kapcsolatot létesített az adott szervezettel. A szocializációs hatás jelentős az EBESZ, az ET esetében, de jelen van a Nyugat-Balkán és NATO, valamint az EU kapcsolataiban is.

A demokrácia-támogatás mechanizmusai közül lényegében levezethetőek a Nyugat-Balkán esetében használt támogatási eszközök. Minden nemzetközi szervezet (1) a bővítési, partnerségi és tagsági politikájával, (2) fizikai jelenlétével és (3) pénzügyi támogatással tud befolyással lenni a térség országainak demokratikus fejlődésére és annak fenntarthatóságára, így a demokrácia-támogatás eszközei ugyanazok. Különbség azonban ezeknek az eszközöknek a használatában mutatkozik. Az Európai Unió tud élni a leginkább a bővítési politika ösztönző erejével, a legkevésbé az EBESZ, ahol a tagságot nem kötik komoly feltételekhez. A NATO-ban nincs konkrét követelménylista a tagságra törekvők számára a csatlakozáshoz, az ET is eseti alapon határozza meg a csatlakozás feltételeit, de a sokéves gyakorlat alapján kirajzolódik egyfajta „minimális követelménylista”. A partnerségi politika eszközeivel minden regionális nemzetközi szervezet tud vagy tudott élni, hiszen mindegyik szervezet a nyugat-balkáni országok taggá válásáig, vagy ennek hiányában még mindig partnerségi kapcsolatot alakított ki a térség országaival.

Mindegyik nemzetközi szervezet fizikailag is jelen van a térségben, tehát katonai és/vagy civil missziókat, képviseleteket tart fenn a nyugat-balkáni országokban, így ezzel a demokrácia-támogatási eszközzel is élnek. Természetesen a jelenlét formája befolyásolja a demokrácia-támogatás területét és minden bizonnyal annak hatékonyságát is.

Disszertációnkban igyekeztünk összegezni a vizsgált négy nemzetközi szervezet Nyugat-Balkánnak nyújtott pénzügyi támogatásait. Sajnálatos módon ennek volumene sok esetben nem meghatározható, mert az adott szervezetek nem régióspecifikus, hanem tematikai fókuszú költségvetéssel dolgoznak. Az azonban kirajzolódott, hogy mindegyik nemzetközi szervezet nyújt kisebb-nagyobb támogatást a térség demokrácia-fejlődéséhez, tehát a pénzügyi támogatás az EU, a NATO, az ET és az EBESZ esetében is demokrácia-támogató eszköz.

A kutatási eredmények alapján harmadik hipotézisünket igazoltnak látjuk.

A vizsgált nemzetközi szervezetek strukturális sajátosságai visszatükröződnek a demokrácia-támogató eszközök használatában.

Az előzőekben már áttekintettük, hogy a kutatási eredmények alapján a nyugat-balkáni demokrácia-támogató eszközök az EU, a NATO, az EBESZ és az ET esetében is ugyanazok, azonban használatuk eltérő. Az eltérő eszközhasználat oka pedig az adott nemzetközi szervezet sajátosságait tükröző nyugat-balkáni politikák különbözősége.

Az Európai Unió tagként várja soraiba a Nyugat-Balkán államait, Horvátország már 2013 óta tag, így a demokrácia-támogató eszközök közül a bővítési és társulási politika adta lehetőségeket tudja a leginkább ki- és felhasználni. A szervezet és a Nyugat-Balkán kapcsolatait áttekintve láthatóvá vált, hogy az EU katonai és civil fellépéssel csak azok szervezeti kialakítása után tudott érdemi demokrácia-támogató tevékenységet folytatni. Az Unió által a térségnek nyújtott támogatások, tekintettel az Unió szervezeti sajátosságaira, a vizsgált nemzetközi szervezetek közül a legjelentősebbnek bizonyultak.

A NATO, elsődlegesen az euro-atlanti térség biztonságát és stabilitását, a NATO-tagok kollektív védelmét szem előtt tartó regionális nemzetközi szervezatként a stabilitás megteremtésében, valamint a biztonsági és védelmi együttműködés területén tudott mindegyik nemzetközi szervezetenél erősebb kapcsolatokat kialakítani a Nyugat-Balkán országaival. A bővítési és partnerségi folyamaton, a Szövetség katonai misszióin és tanácsadó csoportjain, valamint pénzügyi támogatáson keresztül különösen a Szövetség profiljába illeszkedő védelmi reform és a térség stabilitása vált a demokrácia-támogatás hangsúlyos területévé.

Ma már Koszovó kivételével a Nyugat-Balkán minden állama tagja az EBESZ-nek és az ET-nek, így az ő esetükben napjainkban a már tagok számára nyújtott demokrácia-támogató eszközök a jelentősek. Vagyis irányukban a tagállamok demokratikus fejlődését, emberi jogi helyzetét és a jogállamiságát ellenőrző/monitoring mechanizmusok váltak a legjelentősebb demokrácia-támogató eszközzé. A Nyugat-Balkán és a két szervezet korábbi kapcsolatait áttekintve azonban látható, hogy a két szervezet is tudott élni más demokrácia-ösztönző eszközökkel. Az ET a tagság feltételeességén keresztül közvetlen tudott hatást gyakorolni a nyugat-balkáni országok jogrendszerének „kiigazítására”, az EBESZ pedig a misszióival részt tudott venni a válságkezelésben.

4. FŐBB HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE

- Adler, Emanuel - Barnett, Michael (ed.) [1998]: Security Communities. Cambridge Studies in International Relations. Cambridge University Press, DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/cbo978.0511598661>
- Ágh Attila [1998]: A demokratikus átmenet évtizede Magyarországon (1988-1998). In: Kurtán - Sándor - Vass: Magyarország évtizedkönyve. A rendszer-váltás (1988-1998) I-II. Demokráciai Kutatások Magyar Központja Alapítvány, pp. 526-538.
- Ágh Attila [1999]: Processes of democratization in the East Central European and Balkan states: sovereignty-related conflicts in the context of Europeanization. In: Communist and Post-communist Studies, Vol. 32., No. 3., pp. 263-279., DOI: [http://dx.doi.org/10.1016/s0967-067x\(99\)00012-4](http://dx.doi.org/10.1016/s0967-067x(99)00012-4)
- Ágh Attila [2012]: Demokráciakutatás a politikai és közpolitikai elemzés keresztútján: a demokráciák minősége és teljesítőképessége. In: Politikatudományi Szemle, XXI/2., pp. 55-72.
- Balfour, Rosa – Stratulat, Corina [2012]: Democratising the Western Balkans: where does the region stand?. In: Prifti, Eviola: The European future of the Western Balkans. EUISS, DOI: <http://dx.doi.org/10.2815/33026>
- Batt, Judy [2004]: The Western Balkans: moving on. Chaillot Papers, No. 70.
- Blockmans, Steven [2007]: Tough Love: The European Union's Relations with the Western Balkans. T.M.C. Asser Press
- Boonstra, Jos [2007a]: NATO's Role in Democratic Reform. FRIDE Working Paper, May 2007.
- Boonstra, Jos [2007b]: OSCE Democracy Promotion: Grinding the Halt?. FRIDE Working Paper, October 2007
- Bridoux, Jeff - Kurki, Milja [2014]: Democracy Promotion: A Critical Introduction. Routledge, Kindle Edition
- Burnell, Peter [2010]: New challenges to democratization. In: Burnell, Peter – Youngs, Richard (eds.): New Challenges to Democratization. Democratization Studies Series. Routledge, pp. 1-23.
- Burnell, Peter (ed.) [2000]: Democracy Assistance: International Co-operation for Democratization. London: Frank Cass
- Burnell, Peter (ed.) [2006]: Democratization through the looking glass. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers
- Carothers, Thomas [2006]: Backlash Against Democracy Promotion. In: Foreign Affairs, Vol. 85., No. 2., Mar. - Apr. 2006, pp. 55-68., DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/20031911>
- Carothers, Thomas [2009]: Democracy assistance: political or developmental?. In: Journal of Democracy, Vol. 20., No. 1., January 2009, pp. 5-19., DOI: <http://dx.doi.org/10.1353/jod.0.0047>
- Caruso, Ugo [2007]: Interplay between the Council of Europe, OSCE, EU and NATO. MIRICO: Human and Minority Rights in the Life Cycle of Ethnic Conflicts. Bolzano: EURAC Research, <http://www.eurac.edu/en/research/institutes/imr/Documents/ReportoninterplayWEB.pdf> (letöltés ideje: 2014. szeptember 15.)
- Cohen, Lenard J. – Lampe, John R. [2011]: Embracing democracy in the Western Balkans. From post-conflict struggles toward European integration. Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press

- Deutsch, Karl W., et al. [1957]: Political community and the North Atlantic area. International organization in the light of historical experience. Princeton: Princeton University Press
- Diamandouros, P. Nikiforos - Larrabee, Stephen [2000]: Democratization in southeastern Europe: Theoretical considerations and evolving trends. In: G. Pridham, G. and Gallagher, T. (eds.): Experimenting with Democracy: Regime Change in the Balkans. London: Routledge, DOI: <http://dx.doi.org/10.4324/9780203030264>
- Diamond, Larry [2003]: Universal Democracy?. In: Policy Review, No. 119., (June, July 2003), pp. 3-25.
- Dimitrova, Antoaneta - Pridham, Geoffrey [2004]: International Actors and Democracy Promotion in Central and Eastern Europe: The Integration Model and its Limits. In: Democratization, Vol. 11., No. 5., December 2004, pp. 91-112., DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13510340412331304606>
- Dolenec, Danijela [2013]: Democratic Institutions and Authoritarian Rule in Southeast Europe, ECPR Press
- Doyle, Michael [1983]: Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs. In: Philosophy and Public Affairs, Vol. 12., pp. 205-235.
- Doyle, Michael [1986]: Liberalism and World Politics. In: American Political Science Review, Vol. 80., No. 4., DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/1960861>
- Elbasani, Arolda (ed.) [2013]: European Integration and Transformation in the Western Balkans: Europeanization or Business as Usual. London: Routledge
- Epstein, Rachel A. [2005]: NATO Enlargement and the Spread of Democracy: Evidence and Expectations. In: Security Studies, Vol. 14., No. 1., (January-March 2005), pp. 63-104., DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/09636410591002509>
- Flockhart, Trine (ed.) [2005]: Socializing Democratic Norms. The Role of International Organizations for the Construction of Europe. Palgrave Macmillan, DOI: <http://dx.doi.org/10.1057/9780230523067>
- Ginsberg, Roy H. [1999]: Conceptualizing the European Union as an International Actor: Narrowing the Theoretical Capability-Expectation Gap. In: Journal Of Common Market Studies, Vol. 37., No. 3., DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/1468-5965.00172>
- Glenny, Misha [2012]: The Balkans. 1804-2012: Nationalism, War and the Great Powers. Amazon Kindle Edition
- Grabbe, Heather [2001]: How does Europeanization affect CEE governance?. Conditionality, diffusion and diversity. In: Journal of European Public Policy, Vol. 8., No. 6., pp. 1013-1031., DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13501760110098323>
- Grabbe, Heather [2006]: The EU's Transformative Power. Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe. Palgrave Macmillan, DOI: <http://dx.doi.org/10.1057/9780230510302>
- Hayes, Jarrod [2011]: Review Article: the Democratic Peace and the new evolution of an old Idea. In: European Journal of International relations, June 2011, DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/1354066111405859>
- Hillion, Christophe [2010]: The Creeping Nationalisation of the EU Enlargement Policy, SIEPS, No. 6, http://www.sieps.se/sites/default/files/2010_6_.pdf (letöltés ideje: 2014. október 14.)
- Huntington, Samuel P. [1991b]: Democracy's Third Wave. In: Journal of Democracy, Vol. 2., No. 2., pp. 12-34. DOI: <http://dx.doi.org/10.1353/jod.1991.0016>
- Huntington, Samuel P. [1996]: Democracy For The Long Haul. In: Journal of Democracy, Vol. 7., Number 2., 1996, pp. 3-13. DOI: <http://dx.doi.org/10.1353/jod.1996.0028>

- Huszka Beáta [2010]: The next enlargement round – the Balkan challenge. Center for EU Enlargement Studies. CEU, <https://cens.ceu.hu/publications/huszka/2010/5806> (letöltés: 2012. január)
- Hyde-Price, Adrian [2006]: Normative Power Europe: a Realist Critique. In: Journal of European Public Policy, Vol. 13., No. 2., pp. 217-234. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13501760500451634>
- Juhász József [2014a]: Föderalizmus és nemzeti kérdés - az etnoföderalizmus tapasztalatai Közép- és Kelet-Európában. Grotius e-könyvtár, http://www.grotius.hu/doc/pub/CVDEFN/2014-01-30_juhasz_jozsef_grotius-e-konyvtar-63.pdf (letöltés: 2014. február 20.)
- Juhász József [2014b]: Az EU és a Nyugat-Balkán ma. In: Mediterrán és Balkán Fórum, Vol. 8., No. 2. (2014. június 7.), pp. 28-35.
- Juhász József - Márkus László - Tóth Péter [2003]: Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában. Zrínyi Kiadó
- Juhász Krisztina [2012]: Az Európai Unió külpolitikájára vonatkozó elméletek. In: Politikatudományi Szemle, Vol. XXI., No.1., pp. 58-77.
- Kemenczy, Ágnes [2013]: A nemzetközi területi adminisztráció balkáni modelljei. Doktori disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem, DOI <http://dx.doi.org/10.14267/phd.2013058>
- Kiss J. László [2009]: Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében. Budapest: Osiris Kiadó
- Kóváriné Ignáth Éva [2008]: A demokratikus béke koncepciója az új nemzetközi rendszerben. Grotius. Nemzetközi politikaelmélet on-line tanulmány, <http://www.grotius.hu/doc/pub/EOLXRS/79%20kovarine%20ignath%20eva.pdf> (letöltés: 2014. január)
- Krastev, Ivan [2002a]: The Balkans: Democracy Without Choices. In: Journal of Democracy, Vol. 13., No. 3., July 2002, pp. 39-53., DOI: <http://dx.doi.org/10.1353/jod.2002.0046>
- Krastev, Ivan [2002b]: The Infelxibility Trap: Frustrated Sociteies. Weak States and Democracy. UNDP Issues Papers. Bratislava
- Kubicek, Paul J. (ed.) [2003]: European Union & Democratization. London: Routledge, DOI: <http://dx.doi.org/10.4324/9780203458464>
- Kurki, Milja [2010]: Democracy and Conceptual Contestability: rethinking democracy in democracy promotion. In: International Studies Review, Vol. 12., No. 3., pp. 362-386., DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2486.2010.00943.x>
- Linz, Juan J. – Stepan, Alfred [1996a]: Toward Consolidated Democracies. In: Journal of Democracy, Vol. 7., Number 2., pp. 14-33., DOI: <http://dx.doi.org/10.1353/jod.1996.0031>
- Lucarelli, Sonia [2005]: NATO and the European System of Liberal-Democratic Security Communities. In: Flockhart, Trine (ed): Socializing Democratic Norm. The Role of International Organizations for the Construction of Europe. Palgrave MacMillan
- Lukic, Renéo [2010]: The emergence of the nation-state in East-Central Europa and the Balkans in historical perspective. In: Ramet, Sabrina P. (ed.): Central and Southeast European Politics since 1989. Cambridge University Press, DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511803185.007>
- Magen, Amichai - Morlino, Leonardo [2009]: International Actors, Democratization and the Rule of Law. Anchoring Democracy?., Taylor & Francis

- Manners, Ian [2002]: Normative Power Europe: a Contradiction in Terms?. In: Journal of Common Market Studies, Vol. 40., No. 2., pp. 235-258., DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/1468-5965.00353>
- Manners, Ian [2006]: European Union 'Normative Power' and the Security Challenge. In: European Security, Vol. 15., No. 4., pp. 405-421., DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/09662830701305880>
- Manners, Ian [2008]: The Normative Ethics of the European Union. In: International Affairs, Vol. 84., No. 1, pp. 45-60., DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2346.2008.00688.x>
- McFaul, Michael [2004]: Democracy Promotion as a World Value. In: The Washington Quarterly, Winter 2004-2005, pp. 147-163., DOI: <http://dx.doi.org/10.1162/0163660042518189>
- Merlingen, Michael – Ostrauskaitė, Rasa [2005]: The OSCE: the Somewhat Different Socializing Agency. In: Flockhart, Trine (ed.): Socializing Democratic Norms. Palgrave Macmillan, pp. 127-146.
- Miller, Benjamin [2010]: Democracy Promotion: Offensive Liberalism vs. the Rest (of IR Theory). In: Millennium, Vol. 38., No. 3. pp. 561-591., DOI:
- Møller, Jørgen – Skaaning, Svend-Erik [2013]: The Third Wave. Inside the numbers. In: Journal of Democracy, Vol. 24., No. 4., pp. 97-109., DOI: <http://dx.doi.org/10.1353/jod.2013.0057>
- Morlino, Leonardo [2004]: What is a Good Democracy?. In: Democratization, Vol. 11., No. 5., December 2004, pp. 10-32., DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13510340412331304589>
- Morlino, Leonardo [2012]: Changes for Democracy: Actors, Structures, Processes. Oxford Studies in Democratization. Oxford University Press, DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199572533.001.0001>
- Novák Tamás [2014]: A Nyugat-Balkán gazdasága – előre a múltba. In: Mediterrán és Balkán Fórum, Vol. 8., No. 2. (2014. június 7.), pp. 3-14.
- Pevehouse, Jon C. [2005]: Democracy from Above. Cambridge University Press, DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/cbo9780511491078>
- Prachett, Lawrence - Lowndes, Vivian [2004]: Developing Democracy in Europe: An Analytical Summary of the the Council of Europe's acquis. Council of Europe Publishing
- Ramet, Sabrina P. (ed.) [2010]: Central and Southeast European Politics since 1989. Cambridge University Press, DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/cbo9780511803185>
- Reiter, Dan [2001]: Why NATO Enlargement Does Not Spread Democracy. In: International Security, Vol. 25., No. 4. (Spring 2001), pp. 41-67., DOI: <http://dx.doi.org/10.1162/01622880151091899>
- Ruggeri Laderchi, Catherina – Savastano, Sara (eds.) [2013]: Poverty and Exclusion in the Western Balkans. New Directions in Measurement and policy. Springer, DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4614-4945-4>
- Schimmelfennig, Frank - Sedelmeier, Ulrich [2004]: Governance by conditionality. EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe. In: Journal of European Public Policy, Vol. 11., No. 4., pp. 661-679., DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/1350176042000248089>
- Schmitter, Philippe C. - Brouwer, Imco [1999]: Conceptualizing, Researching and Evaluating Democracy Promotion and Protection. EIU Working Paper SPS, No. 99/9, http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/309/sps99_9.pdf (letöltés: 2013. szeptember)
- Schmitter, Phillippe C. - Terry Lynn Karl [1993]: What Democracy Is And Is Not. In: Larry Diamond - Marc F. Plattner (eds.): The Global Resurgence of Democracy. Baltimore: Johns Hopkins University Press, pp. 39-53., DOI: <http://dx.doi.org/10.1353/jod.1991.0033>

- Sjursen, Helene [2004]: On the identity of NATO. In: *International Affairs*, Vol. 80., No.4., pp. 687-703., DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2346.2004.00411.x>
- Sjursen, Helene [2006]: The EU as a 'normative power': how can this be?. In: *Journal of European Public Policy*, Vol. 13., No. 2., pp. 235-251. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13501760500451667>
- Smith, Hazel [2000]: Why Is There No International Democratic Theory?. In: Smith, Hazel (ed.): *Democracy and International relations. Critical Theories/Problematic Practices*. Houndmills, Macmillan Press, pp. 1-30.
- Smith, Karen E. [2000]: The End Of Civilian Power EU. In: *The International Spectator*, DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/03932720008458123>
- Stefanova, Boyka [2009]: OSCE and Balkan security. In: *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 11., No. 1., (March 2009), pp. 43-60., DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/19448950902724422>
- Tálas Péter [2011]: Az európai szomszédságpolitika stratégiai dilemmáiról. In: *Nemzet és Biztonság*, No.5., pp. 44-50.
- Waterman, Harvey - Zagorcheva, Dessie [2002]: Correspondence: NATO and Democracy. In: *International Security*, Vol. 26., No. 3., (Winter 2001/02), pp. 221-235., DOI: <http://dx.doi.org/10.1162/016228801753399772>
- Whitehead, Laurence [1996]: *The International Dimensions of Democratization. Europe and the Americas*. Oxford University Press, DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/0199243751.001.0001>
- Whitehead, Laurence (2002): *Democratization: Theory and Experience*. Oxford University Press, DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/0199253285.001.0001>
- Wolff, Jonas - Wurm, Iris [2010]: Towards a Theory of External Democracy Promotion?. Approximations from the perspective of International Relations theories. Paper prepared for the 51st Annual Convention of the International Studies Association (ISA). New Orleans, LA, February 17-20, 2010
- Wolff, Jonas - Wurm, Iris [2011]: Towards a Theory of External Democracy Promotion: A proposal for theoretical classification. In: *Security Dialogue*, Vol. 42., No. 1., pp. 77-96., DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/0967010610393551>
- Youngs, Richard [2011]: Misunderstanding the maladies of liberal democracy promotion. FRIDE Working Paper, No. 106., January 2011

5. A TÉMAKÖRREL KAPCSOLATOS SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

CIKKEK REFERÁLT FOLYÓIRATBAN:

Vincze Dalma [2008]: Az Európai Unió és a Nyugat-Balkán kapcsolatai és az unió bővítési stratégiájának változásai. In: Külügyi Szemle, Vol. 7., No. 1., pp. 27-46.

Vincze Dalma [2008]: Az Európai Unió mint a demokratikus normák exportőre a Balkánon. In: Társadalom és Gazdaság, Vol. 30., No. 1., pp. 165-182.
<http://dx.doi.org/10.1556/tarsgazd.30.2008.1.9>

Vincze Dalma [2010]: Egy főügyész emlékiratai. In: Külügyi Szemle, Vol. 9., No.1., pp. 197-202.

Vincze Dalma [2011]: A NATO átalakuló koszovói jelenléte. In: Külügyi Szemle, Vol. 10., No.2., pp. 116-135.

Vincze Dalma [2014]: Biztonság és demokrácia. A NATO demokrácia-támogató tevékenysége a Nyugat-Balkánon. In: Mediterrán és Balkán Fórum, Vol. 8., No. 2., pp. 15-27.

KONFERENCIA-KIADVÁNY:

Vincze Dalma [2008]: Az Európai Unió mint a demokratikus normák exportőre a Balkánon. In: Palánkai Tibor - Benczes István - Szent-Iványi Balázs (eds): Három éve az ötven éves Európai Unióban. Budapesti Corvinus Egyetem, pp. 248-260.